

Ільман Т. Ю., здобувач вищої освіти факультету № 2 НАВС;
Науковий керівник: Варенкіотова О. В., старший викладач кафедри цивільного права і процесу НАВС, кандидат юридичних наук

ОКРЕМІ ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ВИЗНАННЯ ЗАПОВІТУ НЕДІЙСНИМ

Чинне законодавство не містить спеціальних підстав визнання заповіту недійсним, тому заповіт може бути визнано недійсним при порушенні загальних умов дійсності будь-якого правочину.

Позивачі, звичайно, обґрунтовують свої вимоги різними обставинами: - заповідач особисто не підписав заповіт; - заповідач не розумів значення своїх дій на момент підписання заповіту; - заповідача обманом чи погрозами примусили до складання заповіту; - заповідач із-за тяжких обставин, які склалися, змушений був призначити спадкоємцем певну особу та інше.

Так, Московським райсудом м. Києва був визнаний недійсним заповіт І., посвідчений черговим лікарем. Суд узяв до уваги висновок судово-почеркознавчої експертизи про те, що підпис на заповіті не належить заповідачу. Предметом судового розгляду став і позов О., яка поставила під сумнів дійсність заповіту, укладеного за годину до смерті і підписаного від імені заповідачки сусідкою. Не погодився із змістом заповіту і К., який вважав, що заповідач був обдурений і зазнав тиску під час складання заповіту з боку зацікавлених осіб [1, с. 228].

Саме присутність свідків у таких випадках дасть можливість суду прийняти відповідне рішення і позбавить сумнівів зацікавлених осіб щодо дійсного волевиявлення заповідача.

Головна особливість заповіту полягає в тому, що цивільно-правові наслідки за цим правочином настають не негайно, після належного волевиявлення у відповідній формі, а лише після смерті особи, яка його уклала. Тому й окремі

положення, пов'язані з визнанням правочину недійсним, на нього можуть не поширюватися.

Серед підстав визнання правочину недійсним чинне законодавство передбачає і таку підставу як «кабальність угоди», тобто суд може визнати правочин недійсним, якщо сторона може бути примушена до його укладання внаслідок збігу тяжких обставин.

Рішенням Дніпровського райсуду м. Києва був задоволений позов О. про визнання заповіту недійсним. Непрацездатна В. склала заповіт на користь своєї далекої родички О., оскільки остання доглядала її. Через деякий час О. змушена була переїхати на проживання до своєї матері в село, і тоді В. склала новий заповіт на користь інспектора по субсидіях М., яка її відвідувала і надавала допомогу.

Суд, посилаючись на ст. 48 ЦК УРСР («Недійсність угоди, яка не відповідає вимогам закону») та ст. 57 ЦК УРСР («Недійсність угоди, укладеної внаслідок обману, насильства, погрози, зловмисної угоди представником однієї сторони з другою або збігу тяжких обставин»), визнав заповіт В. недійсним, як угоду, укладену внаслідок збігу тяжких обставин. Таке рішення було обґрунтовано тим, що М., «скористалася станом здоров'я В. для складання заповіту на свою користь» [1, с. 229]. У цьому випадку, підстави для посилання на ст. 57 ЦК УРСР (а в ЦК України це ст. 233 «Правові наслідки правочину, який вчинено під впливом тяжкої обставини») у суду були відсутні.

Слід зазначити, що недійсність угоди, яку громадянин змушений був укласти на край невідгідних умовах для себе внаслідок збігу тяжких обставин (так звані «кабальні угоди»), передбачалася ще ЦК УРСР 1923 р.

Тяжке матеріальне становище, безвихідь примушувала громадян укладати такого роду правочини в період революції, громадянської війни, непу. За цією підставою недійсними визнавалися правочини, укладені в блокадному Ленінграді, коли голодуючі за безцінь продавали чи обмінювали цінні речі, правочини, укладені на тимчасово окупованій території під час Великої Вітчизняної війни [2, с. 81].

Підставою для визнання такого правочину недійсним є те, що воля однієї сторони внаслідок укладання такого правочину спотворюється.

Відповідно, застосування ст. 233 ЦК України (ст. 58 ЦК УРСР) можливе, якщо: а) сторона, яка вчинила дії, перебувала у надзвичайно скрутному становищі; б) правочин укладено не просто на невігідних умовах, а на край невігідних умовах; в) сторона, яка уклала такий правочин, знала про надзвичайно скрутне становище контрагента і скористалася цією обставиною.

В Інструктивному листі касаційної колегії Верховного Суду РРСФР № 1 за 1927 р. зазначалося, що закон вимагає, щоб невігідність угоди була явною, тобто необхідно, щоб обидві сторони зрозуміли, що умови такої угоди в порівнянні з існуючими цінами, є значно більш невігідними для однієї зі сторін і що із-за скрутного становища, одна зі сторін приймає умови, які їй диктує сильніша сторона. Одночасно, при розгляді такої категорії справ суди займали чітку позицію щодо нееквівалентності вартості обміну речей, які реалізуються чи обмінюються.

Так, продаж речей нижче їх інвентаризаційної оцінки чи оцінки, яку визначив комісіонер, є недостатньою для того, щоб автоматично визнавати такий правочин «кабальним» [3, с. 291].

Для визнання укладеного правочину недійсним з цих підстав необхідна наявність щонайменше двох сторін: одна з них повинна щось втратити, інша - набувати.

Заповіт - це типовий односторонній правочин, який вважається укладеним з моменту його належного оформлення. Набуття ж чинності цього правочину пов'язане із певною подією - настанням смерті заповідача.

Ніякого зиску із укладеного заповіту ніхто не набуває, оскільки заповіт можна скасувати, змінити, а головне - правові наслідки, пов'язані зі складанням заповіту, настають лише після смерті заповідача. До його смерті цей правочин нікого ні до чого не зобов'язує, навіть якщо розголошена таємниця заповіту, й особа, на користь якої заповіт укладений, дізналася про його зміст. Невипадково Верховний суд СРСР в ухвалі від 9 квітня 1845 р. у справі за позовом Ш. зазначив, що ця стаття може бути

застосована лише у разі, коли укладений правочин був явно невідповідним для особи за умовами того моменту, коли він був укладений, а не за умовами часу розгляду судом [3, с. 291].

Отже, однією з підстав визнання заповіту недійсним є відсутність волевиявлення заповідача, яка має бути доведена в судовому порядку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Заїка Ю.О. Становлення і розвиток спадкового права в Україні: Монографія. - К.: НАВСУ, 2004. - 280 с.

2. Орловский П.Е. Практика Верховного Суда СССР по гражданским делам в условиях Великой Отечественной войны. - М., 1944. - 81 с.

3. Заїка Ю.О. Визнання заповіту недійсним: питання судової практики / Ю.О. Заїка // Держава і право. Зб.наук.праць. Юрид. і політ. науки. - К.: ІДПАН. - 2001. - Вип. 12. - С. 290-296.